

vereniging
delta —
metropool

Gemeente Rotterdam

VERSLAG

WERKSESSIE KLIMAATAKKOORD ROTTERDAM

VERSLAG WERKSESSIE KLIMAATAKKOORD ROTTERDAM

Architectuur Instituut Rotterdam i.s.m. Vereniging Deltametropool

Donderdag 11 juli 2019 12:30 – 17:00 uur, AIR Rotterdam (Waalhaven Oostzijde 1)

Aanleiding en context

Architectuur Instituut Rotterdam en Vereniging Deltametropool organiseerden in samenwerking met de gemeente Rotterdam op donderdag 11 juli een workshopmiddag gericht op de ruimtelijke impact van de Rotterdamse klimaatambities. Genodigden waren voorzitters van de Klimaattafels Rotterdam, ontwerpers met ervaring met de energietransitie en de ruimtelijke opgave, betrokkenen bij lokale energieprojecten en vrije denkers. Prangende ruimtelijke vragen werden in gesprek gebracht, en er werd geleerd van de energie die in de stad al aanwezig is op dit thema.

Na een plenair welkom o.l.v. AIR en VDM, gingen genodigden uiteen in 5 werksessies (Haven; Gebouwde Omgeving; Opwek; Mobiliteit; Consumptie). Deze werksessies waren bedoeld om op een vrije, open manier met elkaar in gesprek te gaan over de ruimtelijke impact van de afspraken rondom het klimaatakkoord op de stad. Doel was om het gesprek hierover te voeren en te voorzien van inspirerende perspectieven. Tijdens een plenaire terugkoppeling aan het einde van de dag deelden de voorzitters de geleerde lessen met elkaar. Tevens werd besproken wat mee te nemen tot de zomer.

Klimaattafels

Eind 2019 moet er een Rotterdams klimaatakkoord liggen met daarin de afspraken tussen overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties over het samen realiseren van een duurzame stad. De gesprekken over het Rotterdams Klimaatakkoord zijn opgedeeld in vijf klimaattafels: Haven & industrie, Gebouwde omgeving, Mobiliteit, Schone energie en Consumptie. De klimaattafels worden voorgezeten door externe voorzitters die ervoor zorgen dat relevante partijen betrokken zijn bij verschillende overleggen.

De Rotterdamse klimaattafels werden tijdens de werksessie op 11 juli vertegenwoordigd door:

- Alex Moret – tafelvoorzitter **Gebouwde Omgeving**

De tafel Gebouwde Omgeving heeft (in ieder geval) tot doel om de energietransitie haalbaar en betaalbaar te maken voor iedereen (VvE's, woningcorporaties, huurder en huiseigenaren) – o.a. door slimme koppelingen te maken en te kiezen voor een integrale aanpak. Het laveren tussen verschillende schaalniveaus is hierbij essentieel, evenals de samenwerking met regionaal opererende partijen. Concreet heeft de tafel tot doel de aanpak voor de komende vier jaar te bestendigen en concretiseren:

- 15.000 woningen verduurzamen;
- 10.000 woningen aardgasvrij (of voorbereid op);
- Commitment organiseren op de (middel)langetermijndoelstellingen.

- Esmee Tanis – tafelvoorzitter **Consumptie**

Aan de klimaattafel Consumptie verkennen deelnemers (o.l.v. studenten van de Erasmus Universiteit) hoe verandering in consumptie kan bijdragen aan het terugdringen van de CO₂-uitstoot. De tafel brengt in kaart welke initiatieven er al zijn in de stad, hoe die versterkt kunnen worden en welke nieuwe initiatieven een bijdrage kunnen leveren aan de klimaatopgave. In het bijzonder zal de tafel zich richten op voedselconsumptie, verpakkingen en het bevorderen van hergebruik.

- Martin Guit – vertegenwoordiger tafel **Mobiliteit**

Mobiliteit is verantwoordelijk voor een derde van de emissies binnen de gebouwde omgeving. Het voortzetten van het huidige mobiliteitsbeleid resulteert slechts in een vermindering van de CO₂-uitstoot met 17% in 2030. Om de reductiedoelstelling van 49% te behalen, is een integrale aanpak voor mobiliteit en klimaat nodig. De Rotterdamse Mobiliteitsaanpak en de Nul-Emissie Strategie zijn de belangrijkste instrumenten, gewerkt wordt aan de deelopgaven stadslogistiek, deelmobiliteit, en infrastructuur.

- Timon Vervoorn – tafel **Schone Energie/Opwek**

Aan de klimaattafel Schone energie wordt besproken hoe zowel in het havengebied als in (de regio) Rotterdam maximaal ingezet kan worden op de realisatie van schone energie tot 2030. De vraagstukken die in ieder geval aan bod moeten komen zijn: hoe de extra windenergie gegarandeerd wordt in het havengebied; op welke plekken er potentie is voor windenergie; waar kansen liggen voor grootschalige zonneparken en wat de potentie is van geothermie. Een andere kwestie is hoe de nieuwe energie-opwek gekoppeld kan worden aan werkgelegenheid en scholing, bijvoorbeeld via een leerwerk- akkoord. Deze tafel levert input voor documenten die college en raad gaan opstellen en vaststellen en sluit hierbij ook aan op de RES.

Gezocht wordt naar manieren om het energieverbruik in de stad omlaag te brengen (o.a. door energiecoaches en experimenten met het vervangen van energieslurpende apparaten). Tenslotte brengt deze tafel in beeld hoe de warmte- en elektriciteitsinfrastructuur verslimd, verzaamd en gestabiliseerd moet worden om aan de veranderende energievraag die voortkomt uit de andere tafels te kunnen voldoen. Naast een opwekopgave wordt het ook een ketenopgave: waar kan de koppeling met de gebouwde omgeving worden gemaakt?

Het participatievraagstuk speelt hier een grote rol: geprobeerd wordt de stap te maken van 'not in my backyard' naar 'what's in it for me'.

- Leonard Goudswaard – secretaris tafel **Haven & Industrie**

Aan de tafel Haven & Industrie wordt voortgebouwd op de afspraken die nationaal zijn gemaakt. De doelstelling van de sectortafel Haven & industrie is om het lokale bedrijfsleven te mobiliseren, samenwerking te organiseren en businesscases op te stellen voor kansrijke projecten. De klimaattafel focust hiermee op langetermijnontwikkelingen die lokaal beïnvloedbaar zijn en een collectief karakter hebben. Specifiek staan op dit moment de volgende thema's onder de aandacht: 1.) waterstofproductie en -infrastructuur, 2.) elektrificatie en 3.) CCU (Carbon Capture & Usage). Dit kunnen onderzoeks-, ontwikkel- of uitvoerings- projecten zijn. Hoe het havengebied in te richten, is een groot ruimtelijke vraagstuk.

Deelsessies

Met de formele Rotterdamse klimaattafels als uitgangspunt, gingen de genodigden uiteen in vijf werksessies waarin, onder leiding van experts uit de ontwerpsector, werd gefocust op de ruimtelijke impact van de klimaattafels. Deze “omgekeerde” klimaattafels werden voorgezeten door:

- Marco Vermeulen (Studio Marco Vermeulen) – deelsessie tafel Haven & Industrie
- Florian Boer (De Urbanisten) – deelsessie tafel Gebouwde Omgeving
- Reimar von Meding (KAW Architecten) – deelsessie tafel Consumptie
- Thijs van Spaandonk (BRIGHT – The Cloud Collective) – deelsessie tafel Schone Energie & Opwek
- Froukje van de Klundert (posadmaxwan) – deelsessie tafel Mobiliteit

Conclusies

- Florian Boer (De Urbanisten) – deelsessie tafel **Gebouwde Omgeving**

Welke opgave hebben we in de stedelijke gebouwde omgeving?

Het gebouw

De concrete CO₂-reductie opgave voor de bestaande (woning)voorraad in de stad is 0,9 Megaton CO₂ per jaar. Ter vergelijking: de opgave voor de industrie is 30 Megaton per jaar. Deze 0,9 Megaton betreft het energieverbruik binnen de bestaande voorraad, geen nieuwbouw en sloop.

Binnen deze bestaande voorraad bestaat 'de grote verbouwing van Nederland' uit eindeloos veel kleine aanpassingen aan bestaande woningen. Dat betekent dat er heel veel mensen geactiveerd moeten worden.

Hoe bereik je al die mensen? Het begint met goede informatievoorziening. Onhandig voorbeeldje uit Rotterdam; de Woonwijzer winkel zit op Heyplaat (lekker bereikbaar en zichtbaar). Succesvoller voorbeeld is VVE's met energie; begeleid VVE's met het stapsgewijs verduurzamen. Start met een helder stappenplan en een toegankelijke website: <http://vvesmetenergie.nl/aan-de-slag/>

Het belangrijkste voor bewoners is dat duurzame bronnen betaalbaar worden. Daarvoor moeten investeringen altijd helder worden afgezet tegen de lagere energierekening over langere periodes. Dat vraagt om een realistisch onderhoudsplan (horizon 30 jaar). In dat onderhoudsplan wordt de verduurzaming tot een CO₂-neutrale woning opgenomen als einddoel. Dat vraagt om een investering van 50.000 euro per woning. Interessant is dat met de huidige hypotheekrente een lening hierop afsluiten, zichzelf terugbetaalt in een substantieel lagere energierekening en waardevermeerdering van de woning. Nu is een goed moment voor duurzaam investeren in de woningvoorraad. Dit betekent overigens ook dat als we dit 'allemaal' gaan doen dat de hypotheekschuld van Nederland stevig omhoog schiet.

Opvallend is dat het warmtenet -het netwerk beslaat momenteel 20% van het grondgebied van Rotterdam- nog niet genoeg rendeert. Er is meer warmteaanbod dan er via aansluitingen wordt afgenomen. Er zijn meer aansluitingen nodig om de gedane investeringen terug te verdienen. De Catch 22 is dat de hoge drempel voor aanpassingen aan de bestaande voorraad (waar het effect het grootst is) wordt veroorzaakt door een combinatie van relatief hoge aansluitkosten (10.000 euro per woning) en de monopoliepositie van één aanbieder waaraan je je als consument moet uitleveren. In dat licht is de markt voor elektriciteit veel democratischer en kleinschaliger te transformeren.

De straat

In de straat ligt de opgave met name in de klimaatadaptatie: de bestrijding van wateroverlast (te veel water), droogte (te weinig water) en hittestress. Dit hangt weer direct samen met vergroening van de inrichting van de straat, waardoor verkoeling kan worden georganiseerd en water kan infiltreren. Hier wordt reeds actief aan gewerkt in gemeentelijke diensten en de koppeling gemaakt met rioolvervanging; alleen al in Rotterdam is de komende 25 jaar ca. 1500 kilometer (!) riool formeel aan vervanging toe. De schaal waarop aan klimaatadaptatie wordt gewerkt moet dus groter; nu vooral nog initiatieven en pilots, terwijl het 'common practice' moet gaan worden. de opgave is namelijk enorm.

Dit betekent wel dat er ook ruimte voor moet worden gemaakt in de inrichting van de straat. Infiltratie vraagt om ontharding en vergroening en verkoeling is gebaat bij (meer) bomen in de straat. Als we de klimaatopgave volledig technisch aanvielen is er vooral veel harde infrastructuur nodig onder de grond, waardoor er te weinig ruimte overblijft voor bijvoorbeeld boomwortels. Met alle klimaatopgaven bij elkaar geteld, is er daadwerkelijk sprake van een 'battle for space'. Het start met de hemelwateropgave niet meer onder de grond te gaan oplossen, zodat er ruimte blijft voor energie-infrastructuur én boomwortels én infiltratieruimte. Bovendien zorgen bomen ook voor minder opwarming van gevels, waardoor ook hier een link met de energieopgave ligt. Opvallend genoeg is klimaatadaptatie volledig afwezig (!) in het gesprek aan de klimaattafel Gebouwde omgeving.

De fixatie op enkel de energietransitie ligt ook in het verdienmodel. Dat is direct gekoppeld: investering = besparing + opbrengst. De baten van klimaatadaptatie zijn minder makkelijk te kwantificeren; vermeden water- en droogteschade, gezondheidsbaten, stressreductie, leefkwaliteit van de omgeving, sociale cohesie. Deze baten komen vaak niet direct toe aan degene die investeert in de klimaatadaptatie. Daarnaast verdient ook de fixatie op (financiële) getallen, een kwalitatieve evenknie.

Wat is de rol van de ontwerper hierin?

In veel discussie over energietransitie zijn ontwerpers nauwelijks betrokken. Met name in de gesprekken over beleid en de schaal van de regio is de factor ruimte nauwelijks aanwezig. Op kleinere schaal gaat het al snel over technische maatregelen die met name bij ingenieurs terecht komen. Hiervoor worden een aantal redenen gezien:

- De ruimtelijke dimensie wordt nog steeds gezien als een inpassingsopgave; een esthetische 'finishing touch' van technische maatregelen. Ook ontbreekt het veel ontwerpers aan gedegen technische kennis, waardoor ruimtelijke voorstellen makkelijk kunnen worden weggezet als dromerij.
- De werkelijke ruimtelijke dimensie ligt veelal in het integreren van verschillende opgaven met elkaar; energietransitie, mobiliteitstransitie en klimaatadaptatie zijn opgaven die ineens grijpen en elkaar wederzijds beïnvloeden. De discussie is echter sectoraal georganiseerd en de te behalen doelen eveneens. Dat maakt integratie een complex onderwerp. Ontwerpers die de onderlinge relatie van opgaven tonen in integraal ruimtelijke voorstellen zijn daarmee niet graag geziene gasten aan sectoraal georganiseerde gesprekstafels.
- Tot slot zijn we als ontwerpers veelal onafhankelijk adviseur en daarmee een partij aan tafel die geen verantwoordelijkheid draagt (en neemt?). Dat maakt onze stem minder belangrijk.

In antwoord hierop zien we dat (steeds meer) betrokken en activistische ontwerpers wel de vereiste verantwoordelijkheid opnemen. Daarmee wordt het ontwerpvak aanzienlijk uitgebreid tot initiator, voorlichter, begeleider, opleider, organisator. Opvallend in dat kader is ook dat de meeste deelnemende ontwerpers aan het gesprek nog maar een betrekkelijk klein percentage van hun tijd spenderen aan 'daadwerkelijk ontwerpwerk' en veel meer tijd steken in organiseren en ondernemen.

Toch blijkt de verbeeldingskracht van het ontwerp nog steeds een belangrijke rol te spelen in het schetsen van toekomstperspectieven. Maar dan wel ondersteund door een degelijke technische kennis van alles wat er mogelijk is (en wat werkt en wat niet); enige financiële onderlegdheid van hoe dit te organiseren; een groot sociaal talent in het enthousiasmeren,

opleiden, begeleiden van mensen en een ethisch doorzettingsvermogen om de integraliteit ten alle tijden te bewaken in een sectoraal georganiseerde maatschappij.

SAMENGEVAT

Opgaven bestaande stad en voorraad

- VVE's verduurzamen; groot potentieel -16.000 VVE's in NL- dat van onderop kan worden geactiveerd
- Opschalen van pilots naar 'common practice'
- Koppelen klimaatadaptatie en energietransitie (en mobiliteitstransitie). Er zijn wederzijdse voordelen te behalen door slimme combinaties
- Naast het gesprek over (financiële) getallen ook de meer kwalitatieve baten opnemen in de gesprekken

Rol ontwerper

- Schaken op meerdere borden tegelijk: techniek, financiering, sociaal, ethisch, esthetisch
- Verbeeldingskracht blijven inzetten
- Verantwoordelijkheid nemen > verbond(en) aangaan
- Lexicon: wat hebben we al in handen > elkaar helpen slim te blijven / kennis delen

Niet ter sprake gekomen, wel heel relevant

- De nieuwbouwpoging (!) beslaat ook flinke klimaatopgave
- Circulariteit van bouwmaterialen – duurzame sloop en hergebruik

Zie: Bijlage Ruimtelijke Verslagen, p. 2 t/m 7

- Reimar von Meding (KAW Architecten) – deelsessie tafel **Consumptie**

Onze consumptiemaatschappij is de structurele reden voor allerlei problemen, die wij technisch proberen op te lossen. Zoals onze gezondheid, de uitstoot van broeikasgassen, het verdwijnen van biodiversiteit, de verandering van het klimaat. Wil je tot een structureel gezonde verhouding met de planeet als geheel komen, dan zul je vroeger of later ook je vingers moeten branden aan dit hoofdstuk. De consumptiemaatschappij zal niet vanzelf, op basis van inzicht en bewustzijn veranderen. Naast nieuwe perspectieven en richtingen is ook harde restrictie nodig. Hiervoor hebben wij een overheid en politiek gestel, dat ons helpt, ook de pijnlijke en moeilijke besluiten te nemen, soms tegen onze persoonlijke wil in, in het perspectief van het geheel. De tafel consumptie roept in de eerste plaats politici op, deze verantwoordelijkheid te nemen.

Aan tafel werden een aantal richtingen besproken, die Rotterdam handelingsperspectief bieden en concrete aanknopingspunten. Deze zijn niet uitputtend, maar wel gebaseerd op concrete initiatieven waarop de gemeente in haar beleid voort kan bouwen. Het gaat zowel om concrete verandering, als ook het zichtbaar maken en bewustwording.

Zie: Bijlage Ruimtelijke Verslagen, p. 8 t/m 16

- Froukje van Klundert (posadmaxwan) – deelsessie tafel **Mobiliteit**

Eigenlijk wordt de auto nu veel te goed gefaciliteerd. 30% van de openbare ruimte is ingericht ter accommodatie van de auto. Het is een van de enige modaliteiten waarop een stad gericht is ontworpen en dat blijken niet de beste plekken op aarde. Aan andere modaliteiten is te zien dat mobiliteit zich juist goed kan aanpassen aan bestaand weefsel. Als iets niet gefaciliteerd wordt, wordt het ook niet gebruikt. Moeten we niet gewoon stoppen met het bouwen van parkeergarages?

Zie: Bijlage Ruimtelijke Verslagen, p.17 t/m 22

- Thijs van Spaandonk (BRIGHT – The Cloud Collective) – deelsessie tafel **Schone Energie & Opwek**

Voor de opwek van duurzame energie zal enerzijds een robuuste regionale infrastructuur ontwikkeld moeten worden waarop alle toekomstige bronnen van duurzame energie aan kunnen takken. Tegelijk kunnen er op lokaal niveau veerkrachtige buurten en wijken worden georganiseerd waarbinnen de opwek, opslag en uitwisseling van duurzame energie gekoppeld kan worden aan lokale werkgelegenheid, onderwijs en economie.

Zie: Bijlage Ruimtelijke Verslagen, p. 23 t/m 34

- Marco Vermeulen (Studio Marco Vermeulen) – deelsessie tafel **Haven & Industrie**

De Rotterdamse haven ligt op steeds grotere afstand van de stad. De zichtbaarheid van de havenactiviteiten en de directe betrokkenheid van Rotterdamse burgers is daarmee ook afgenomen. De gemeente Rotterdam is echter voor circa 70% aandeelhouder van de haven. Dat betekent dat Rotterdammers mede-eigenaar zijn van de haven! Daarmee hebben Rotterdammers dus niet alleen zeggenschap, maar ook een verantwoordelijkheid voor de haven. De maatregelen die de haven moet nemen om klimaatverandering af te remmen en tbv de luchtkwaliteit kunnen dus afgedwongen of op zijn minst versneld worden door de stem van Rotterdamse burgers! Het is natuurlijk merkwaardig dat Rotterdam een milieuzone heeft voor wegverkeer, maar geen harde maatregelen neemt tegen de vervuilende scheepvaart en havenactiviteiten. Dat moet veranderen! Laat Rotterdam het voorbeeld zijn waar burgers het heft in eigen handen nemen om de duurzaamheidsambities ook daadwerkelijk te realiseren en daarmee de haven(stad) van de toekomst te creëren.

Zie: Bijlage Ruimtelijke Verslagen, p. 35 t/m 40

Nawoord door AIR en VDM

De werksessie is wat ons betreft geslaagd: er was veel enthousiasme, er waren goede ideeën en een mooie klik tussen de verschillende deelnemers van de gemeente Rotterdam, de vrije denkers en de ruimtelijk ontwerpers. De discussie over de prangende vragen in combinatie met de gevarieerde tafelbezetting, bracht niet alleen oplossingsrichtingen voor de aangedragen kwesties teweeg, maar ook spannende en vernieuwende ideeën voor de afzonderlijke tafels en de integratie tussen de tafels.

Met name dat laatste punt, de integratie tussen de tafels, behoeft ons inziens nog extra aandacht. Dit is eerder tijdens het Diner Pensant aan de orde gekomen, waarbij de voorzitters zich bereid hebben geuit om hieraan te werken. Echter, in de werksessie bleek dat dit misschien nog wel meer inzet behoeft. De korte doorlooptijd voor het verwoorden van de ambities, heeft weinig tijd en ruimte overgelaten om deze ook nog met elkaar te delen, uit te wisselen en te koppelen.

Hier zien wij, AIR en Vereniging Deltametropool, een rol voor ons weggelegd.

We willen daarom ook voorstellen om deze sessie zeer binnenkort een vervolg te geven, maar dan in een ietwat andere vorm: een werksessie met alle tafelvoorzitters, coördinatoren en indien mogelijk de wethouder, samen met de ruimtelijk ontwerpers die afgelopen week de tafels trokken. Tijdens deze sessie willen we echt de focus leggen op waar de uitruil / koppel mogelijkheden tussen de tafels zitten én of de ambities van de afzonderlijke tafels bovenop elkaar wel passen. Tijdens het Stadmakerscongres op 8 november nemen we hierop een voorschot en bespreken we in een bredere context wat is opgehaald.

Bijlage 1: Deelnemerslijst (zie p. 11)

Bijlage 2: Ruimtelijke verslagen tafelvzitters

Colofon

Organisatie: Architectuur Instituut Rotterdam (AIR) + Vereniging Deltametropool

Tekst: AIR, Vereniging Deltametropool, Gemeente Rotterdam (Rotterdamse Klimaataanpak, mei 2019)

Beeld: AIR + Vereniging Deltametropool

Bijlage 1: Deelnemerslijst

Klimaatakkoord Rotterdam

- Derk Loorbach – tafelvoorzitter Mobiliteit
- Alex Moret – tafelvoorzitter Gebouwde Omgeving
- Esmee Tanis – tafelvoorzitter Consumptie
- Leonard Goudswaard – secretaris tafel Haven & Industrie
- Timon Vervoorn – tafel Schone Energie
- Martin Guit – senior adviseur mobiliteitsvraagstukken gemeente Rotterdam
- Alexander van Steenderen – coördinator tafel Gebouwde Omgeving
- Bianca Rodenburg – coördinator tafel Consumptie
- Lex Keijser – tafel Schone Energie
- Ryan Cornelisse – tafel Haven & Industrie

Trekkers Deelsessies

- Marco Vermeulen (Studio Marco Vermeulen) – deelsessie tafel Haven & Industrie
- Florian Boer (De Urbanisten) – deelsessie tafel Gebouwde Omgeving
- Reimar von Meding (KAW Architecten) – deelsessie tafel Consumptie
- Thijs van Spaandonk (BRIGHT) – deelsessie tafel Schone Energie & Opwek
- Froukje van de Klundert (posadmaxwan) – deelsessie tafel Mobiliteit

Vrije denkers

- Corine Erades – VvE's met Energie
- Mimi Slauerhoff – VvE's met Energie
- Jessica Curta – transitiedoeners
- Catherine Visser – DAF Architecten, Essenburgpark
- Nienke Bouwhuis – bureau Bouwhuis, krachtgroen
- Joep Klabbers – Dakdorpen, ZO architecten
- Renée Roijmans – Dakboswachter Hofbogen
- Paul de Graaf – Paul de Graaf Ontwerp & Onderzoek
- Jelte Boeijenga – IABR
- Dominique Geelen – Stimuleringsfonds Creatieve Industrie
- Sanne van Manen – Stadslab Hoogkwartier/MVRDV
- Jip Peijs – zonneshildjes, Personal Architecture
- Robbert Guis – FLOCKS
- Linde Elsinga – Plein06
- David Dooghe – Stadslab CoolZuid, Vereniging Deltametropool
- Vincent van der Meulen – Hart van Zuid, Kraaijvanger Architecten

Gemeente Rotterdam

- Jaap van den Berg
- Joop van Wijnbergen
- Caroline Rovers
- Marjolein Rours

Organisatie

- Yvonne Rijpers - VDM
- Paul Gerretsen - VDM
- Imane Himmit - AIR
- Lisa ten Brug - AIR
- Barbara Luns - AIR
- Bas van der Pol – AIR
- Sjan Clabbers – gemeente Rotterdam